

JÓKAI ANNA

„Utások vagyunk”

NÉMETH LÁSZLÓ, A TANÍTÓ-EMBER

Gulyás Pál 1943-ban vigasztaló verset ír Németh Lászlónak. Ebben az évben pályázta meg Németh László a debreceni egyetem magyar irodalmi katedráját – hiába. „Utunknak nem lesz soha vége, megyünk, amerre hív a Nap. Gyalog vándorlunk fel az égbe, hol a csillagok alszanak” – üzeni a kortárs a kortársnak, s egyben mintegy öntudatlanul meg is fogalmazza a Németh László-i alkotó személyiség lényegét: a vonzódást a távoli, magas ideákhoz, a szüntelen közelítés igényét – olyannyira szerény lehetőségek, állandó korlátozottság közepette. Gyalog az égbe: a szó szerinti realitásban badarság, szellemi úton azonban a beérkezés egyetlen módja. Önerőből, küleszközök nélkül lehet csak az Abszolútum kapuján ha nem is belépni, de legalább érzékeny lelki szervekkel mintegy kitapintani azt. Az utazás persze feltételezi az utat – az út pedig célt sugall. A csavargóalkat – bármily regényes és romantikus, a semmiből a semmibe tart, gyűjti a hervadó virágot; a zárandók az, aki az élet minden méterét megszenteli, mert céljának *tudatában* van, a vándor azonban csak sejt, de nagyon erősen, honnan is kéne, hova? Elszánt és nyughatatlan, mint ma felidézett barátunk, Németh László. *Akar valamit az étellel, s nem csupán az élettől akar kicsikarni valamit.* Bármit cselekszik: ír vagy tanít, pontosabban írásban tanít vagy szóban teszi azt, a *teljességre vágyik*, s ezt az olthatatlan vágyat kelti hallgatóiban, olvasóiban; így is – úgy is tanítványokká leszünk, még ha nem is vesszük észre. „A szellem emberét éppen az jellemzi, hogy nem altatja el magában a teljesség szomját, s nem nyomhatja el az *egész* iránti felelősség érzetét” – írja 1931 őszén. *Musae, maiora canamus* – de a dallam, a kristályhang ne ússzon el a kicsiségbe ragadt többi ember fölött, hanem vonzza őket is a dolgok áttekinthetőségének felsőbb régiójába – a kultúra segítségével. Németh László 1943-ban, a második szárszói konferencián így hirdeti: „...ma az értelmiség a Noé bárkája.... S benne menti magát a Jövő nagy utópiája is: az osztályok valódi összeölelkezése – egy megtisztult értelmiségi kultúrában.” A kulcsszó: az utópia. „Az osztályok valódi összeölelkezése”, ötvenvalahány évvel később, zaklatott napjainkban még elérhetlenebb, mint amilyenek Németh László korai életidejében látszott. A karok – szerencsétlenek és szerencsések között – sohasem tárultak ölelésre, az osztályharc éppenhogy az erőszakot, az eltaszítást emelte törvényvé, a rendszerváltás után pedig mindennaposá vált az egymás iránti dermesztő közöny; most bizony az „aki kapja, marja”-elv esztétikailag és morálisan egyaránt visszatetsző tömegjeleneteit élhetjük. Németh László azonban abban reménykedett, hogy megteremthető, s éppen az iskolában teremthető meg a nem származástól, nem pusztán az egyéni körülményektől függő közös műveltség. 1945-ben, Illyés Gyula kérésére írja le gondolatait *A tanügy rendezésében*. „Műveltebb és műveletlenebb, tehetséges és tehetségtelenebb emberek mindig lesznek, de ahogyan mindnyájan egy nyelvet beszélnek, elsajátíthatnak egy magasabb nyelvet is – a közös műveltséget – amely természetüket is összébb hangolja, s gondolataikat is kicserélhetővé teszi.” A minél magasabb fokon történő *kiegyenlítődést* kellene az iskolareformnak szolgálnia. S alig egy esztendővel később, a Szabad Szóban, 1946 karácsonyán ezt

mondja egy interjúban: „Talán ez lett volna az egyetlen igényem: a tanításra vonatkozó gondolataimat vegyétek figyelembe. Miután azokat sem vették figyelembe, színdarabokkal szórakoztatom magam. Eljátszom egy csomó emberi sorsot.” Kendőzetlen, keserű szavak, s fölülte a már-már gúnynak ható főcím: „Beszélgetés Németh Lászlóval arról, hogy a szellem fejlődése biztató.” 1939-ben a *Magyar felsőbboktatás* c. írásában olvassuk: „A magyar nemzet ma azon a ponton van, amikor a vezetőik betegsége a nép testén is kezd kiütözködni... A technika minden rosszat levisz a népbe, s a népi erényekkel fenn nem tudtak mihez fogni. Ezen a halálos anyagcsere-betegségen nem segíthet más, csak a vezetőréteg megújítása vagy lehordása... A nevelők eszménye: a feljavított lelkű vezetőréteg, az elit.” Az áthallás félelmetes. A kilencvenes évekre Magyarországon zömében nem megújítás, hanem jelmezcsere ment végbe, a „lehordás” véletlenszerű, esetleges. S ami az elit, az új vezetőréteg minőségét illeti... Nem a feljavított, hanem a felhígított lelkek ma az élet császárai. 1940, *Az ifjúság kérdez*, s Németh László válaszol: „Ma jó munkában van legnagyobb hiány, s ez az, amit ti éreztek... Nem mintha a tehetség bér munkájának nem volna igen magas ára. Nem fogták még így az értelmes, fiatal zsoldost, aki koreszmék és ifjúság színét szállítja bűnös csoportoknak... Épp az... akinél a szellem csak ismeret és nem élet, észre sem veszi, mikor vette fel az első zsoldot, s lelkesedése mikor megy át piszkos karrier-csinálásba.” A figyelmeztetést – tanács a pályakezdő diáknak – ma is, szinte változatlanul tovább adhatja. Ismeretben nincs hiány, sőt, záporoznak az ismeretek, csak éppen a *tartomány*, ahonnan az ismeretek származnak, marad ismeretlen; nincs, ami a burjánzó anyagot összefűzze. Ma már lehet mindenről sokaknak sokat tudni, de hogy mindez *miért*, arról kevesek tudnak keveset. Belevesztünk a részletekbe, a „szellemi rend, áttekintés” – Németh László kulcsszavai – a többségnek már avítottak tűnik, vagy kényelemből átengedtük egy alacsonyabb szintre, a politikaira a szintézis keresését. Pedig hát, mondja Németh László 1942-ben (*Találkozó a Tejcsarnokban*): „...politikát csinálnak a szellem politikája helyett. Az ilyen politikust vagy politikai csoportosulást könnyű megismerni: ezeknek nem a titkon növő nemzet a fontos, amely úgy tolja ki a régít, mint a beteg körmöt az ép, hanem a fegyverbarátság, amit a terveikhez akárhogy összekovácsolnak.” Itt, az ugráló, önző ambíciók terepén csak elvérezhet minden olyan kísérlet, amely a rendszerező, mértékét és mércét tudó gondolatot ebbe a rövidtávú akadályversenybe benevezi. A művészet albatrosz-madara a részeg matrózok közt a fedélzeten: komikus. A szellem fönix-madara két lécz között bukdácsolva: tragikus. Így volt ez a háború előtt – s ha az árnyaló-színező korelemeket lehántjuk, lényegében így is maradt.

Dehát kinek kéne minderről *valódi* tudással bírnia? Kinek kéne *vezetnie*? Kik azok, akik nem csak a partikuláris igazságtörődéket képesek meglátni? Ki az igazi értelmiségi? Németh László az egyetemi hallgatókhoz beszél, 1942-ben: „...A középosztályi embernek hivatala és fixuma van: az értelmiséginek munkája és hivatása. A középosztálynak az, hogy vannak nála nyomorultabbak, tekintély-büszkeség, az értelmiséginek: lelkiismeret-furdalás és felelősség. (*Az értelmiség önérzete.*) S mintha a pártocskákhoz szólna: „...mert ti teljesen meg vagytok elégedve, ha hívek vagytok azokhoz, akik mögöttetek vannak. Mi mögöttünk azonban az emberiség nagy tapasztalatai, az örök ideálok vannak, s azoknak tartozunk hűséggel... Értelmiségi embernek én nem azt nevezem, aki valamiféle diplomát szerzett, hanem akinek az, hogy Szókratész méregpoharat ivott, és Mozart a szegények sírjába került, olyan parancsoló esemény, mint nektek, amit a külvárosok utcáiban saját szemetekkel láttok.” Félreértés ne essék, Németh László nem azt sugallja, hogy ne törődjünk az orrunk előtt lévő konkrét szenved-

déssel, a bizonyos értelemben ránk kiosztott részfeladattal – hanem azt, hogy *kössük össze, helyezzük az egyetemes emberi sorsba*. Mint ahogy számára a leegyszerűsítő mondvascínált dilemmája sem létezik; az általános emberségünk tudata nem ütközik a magyarságba-születettség tudatával. „Aki embernek emberebb, az magyarnak is különbül lehet magyar” – mondja 1940-ben. „Öreg-Európa és Kelet-Európa fundamentumára állítani a magyar műveltséget.” Ez ma is aktuális, egyenes beszéd. Egyéni, magyar gondjainkban, létkérdéseinkben *benne*-ragadni korlátoltság, de egyáltalán nem beleragadni ledérség, mondja Németh László. A lényeg itt a *benne és a bele* közötti finom értelemkülönbség. Aki benneragad valamiben, az onnan nem tud többé kimászni, azt a dolog szőröstül-bőröstül elnyeli. Az érintkezés, a dolog megtapasztalása azonban további lépéseket is enged; tapasztalatok birtokában: a távlatok is meghódíthatóak. Németh László, miközben eszményekért rajongani képes, józanságát sem veszti el. Az önképzőkörök feladatairól szólva, 1941-ben, intelmei a jelen iskolájának is szólnak: „Olvasd Tóth Árpádot és műveld több szeretettel kertedet. Mormold Ady versét a Duna titkáról és tanulj szláv nyelveket. Dudorászd Kodályt és vezess lelkesebben egy falusi dalárdát.” Ne mindenáron-költőket, és „mozgalmazókat” neveljünk, hanem a nagy költők mozgalmával eltelt tanárokat, gazdákat, papokat, jegyzőket. Vagyis ne a világban egyszer már magasfokon megképzett ilyen-olyan gyönyörűt okvetlenül és okvetetlenkedően túlszárnyalni-akarókat dédelgessük, akikben dül az eredeti tehetség nélküli kivagyiság, hanem azokra figyelmezzünk, akik visszafordítják az életbe a szellem rendkívüli teljesítményeit. *Az átlag megemlése*, teszem hozzá, nincs ennél fontosabb és nehezebb feladat. A sugárzó, rendkívüli egyéniség megcsinálja úgyis magát; gyakran ő tanítja tanárát, legfeljebb némi orientációra szorul, s persze, mint minden emberi lény, igényli a szeretetet és elismerést. Manapság az átlag alá süllyedtektől finnyásan elborzadunk, az átlag felettit ájultan tömjénezzük (vagy ha kényelmetlen, éppen kirekesztjük és kinevetjük) – de *az átlag minőségével* kevésbé gondosan törődünk. Pedig többségében átlag van a tanár keze alatt; s csak a természetes kiválasztódás lehetne az, aminek az alapján az egyik vagy a másik diák előbbre jut – nem pedig a szülő pénze. A tehetség és nem a tehetőség. Ma verseny folyik: kinek van módja, protekciója a csemetét méregdrága alapítványi vagy magániskolába íratni... Lassan ott tartunk, hogy a „normális” általános- és gimnázium tetszik abnormálisnak, s aki csak ide jut be, azt eleve lesajnálják, s a továbbiakban eleve esélytelennek vélik. Holott a tanár, a jó tanár egy szerényebb iskolában is életreszóló, használható tudást és viselkedésmintát adhat a tanítványának. Németh Lászlóval értek egyet: a tanár rátermettsége fontosabb, mint a tananyag. Nem azt állítja, hogy amit tényszerűen tanítunk, az nem fontos. Csak azt hangsúlyozza, a közvetítő személyiségének nagy szerepe van abban, hogy a „jó mag” ne essen kőre. Ki tanítson? – kérdi a *Magyar felsőbboktatásban*. Akiben van szenvedély. Aki a „különöset” is tolerálja. „A tehetségtelenek, hiába, megbízhatóbbak” – ritkán hallható ironikus mondat ez Németh László szájából. Vásárhelyi tanárságakor a tanóra keretében hatott; ahogy összegezett, kapcsolatot teremtett, asszociációkat keresett és fedezett fel a fizika-kémia-biológia-filozófia-történelem és irodalom között; az egész emberség sorsát-helyét fürkészte, *kísérletező életre* buzdított. A gyerekeket önálló gondolkodásra szorította. Az elvont fogalmakat érthetővé fordította, testközelbe hozta. De hogy teljességében mi a jó tanár titka, varázsa, nem hagyta receptül. Ahogy vallotta: a tanítás előadó-művészet is – nem lehet utólag tökéletesen megírni. Ezt minden gyakorló tanár tudja: mikor emelkedik a rutin fölé, hogyan áll össze egy-egy különösen szép együtt töltött óra hangulata a hóból, ami az ablakpárkányon figurát formáz, vagy

a bekandikáló ág zsenge rügyeiből; az ihletettség kegyelmi pillanataiból, amikor érezzük az egyébként oly törekeny elégedettséget: hát most sikerült... nem csak én, az *átadó* akartam valamit, hanem a *befogadók* is. S mégha nincsenek is illúzióink, mégis Németh Lászlóval mondhatjuk: „Az órák szép üvegharangja alatt valóban úgy éltünk néha, mint nagy dolgokba belefeledkezett, különb kis emberiség.” *A példa* ereje több, mint az üres szólam-hangoztatás. „Egy ember, akinek a nyugodtságában, állandósult kedélyében az önnevelés győztes iskolája érzi, jobban fölkelti a kíváncsiságot, az alárendelés, az utánzás ösztönét s a tiszteletet” – már a *Sajkódi estékből* idézem. Én magam is emlékszem, sose kellett megbánnom, ha tanítványaimnak megszenvedett tapasztalataimról, fiatalságom kátyúiról, hibáiról beszéltem. *A gyerek* az őszinteséggel sose él vissza.

Szobrászmunka is a tanítás: az élő anyagból kihozni valami szépet. Persze – természetem hozzá – kihozni csak azt lehet, azt szabad, ami az egyedi lélekben már amúgy is benne rejtezett; a tanítás-nevelés nem gyurma-játék; vétkes naivitás vagy bűnös agreszió azt képzelni, azt tudom kihozni a gondjaimra bízott fiatalból, *amit csak* akarok, vagy *amit én* akarok, önkényesen. Munka és érdeklődés ne váljon el egymástól, a szórakozást is építsük be önépítésünk tervébe – tanácsolja Németh László. Mindez persze feltételezi, hogy van az embernek ismerete saját magáról, és belső igénye – nem a tökéletességre, ami nem evilági és lezárt fogalom – hanem a folyamatos tökéletesedésre: „Magunknak kell önmagunkat megalkotni.” Ma azonban a fiatalság jelentős részének szórakozása arra tart, hogy egyre jobban lekapcsolódjon a személyiségről s tömeghisztériába olvadjon. Sokan pedig éppen érdeklődésük ellenére választanak pályát – olyan pályát, amelyik jól fizet és meg lehet belőle élni. Mi hoz majd többet a konyhára? ez a kérdés; emellett elsikkad: mi használ a legjobban a lelkemnek és miben használhatok a világnak a legjobban? A becsvágy telhetetlen: minél több táplálékot kap, annál éheesebb, soha-semmi nem elég, mint a kábítószert, beissza magát a szervezetbe, ez az örökös kielégítetlenség szenvedése. Németh László tudja, az emberi természetből a becsvágyat teljesen kiirtani nem lehet és nem is szabad: hanem a hiú *én*-ről a képviselt *dologra* kell irányítani; hogy a választott ügy előbbre menjen, abban lenni fáradhatatlannak. Persze, természetem hozzá, magas fokú és szüntelenül ellenőrzött önismeret kell ahhoz, hogy elkülönítsük: ezzel-azzal bizony elsőnek mégiscsak önnön hiúságunknak szolgálunk....

A nevelés-tanítás intézményesített terepe az iskola. Milyen a jó iskola? Soha be nem rekeszhető vitatéma. „A jó iskola ma – mondja Németh László még 1945-ben – bevezetés a könyvtárba vagy a laboratóriumba.” Vagyis nem mindent megtanítani, nem lexikon-műveltséget adni, hanem a tájékozódás és a megalapozott kísérletezés képességét. A gyakorlati oktatás szerepét Németh László nagyra értékeli. A politechnika – tanárságomból emlékszem – sok gyenge tanuló sebzett önbizalmát gyógyította, amikor a politechnika órán kiderült, azért valamire ők is jók – s valamiben ők is kiemelkedhetnek. Németh László 1968-ban összefoglalja a tanításról vallott nézetét. Amit általánosságban és időtlenül fogalmaz meg: szép és igaz. „Mi különbözteti meg az iskolát oly előnyösen az élettől?... Az igazságosság függőkertje akart és tudott lenni... A fejlődés oltalmára épült. Az embernek, mint a fának, megvan a növésterve... Nem külső bilincsek, hanem valami szellemi szubsztrátum: a tananyag köti össze a bennelévőket.” Amikor azonban a megvalósulásról ír, a valóságlátás már elhomályosul: „...az oktatás előcsarnokába mindenki beléphet.” Az előcsarnokba. De tovább? Felvételi vizsgák származási, politikai diszkriminációja? Fordított előjellel, mint 1945 előtt? Fáj a szívem ezt olvasni: „...az egész szocialista társadalom egy sírig tartó iskolává lesz...” Iróniába

fordítva: hát bizony majdnem a sírig tartott! Tudat alatti félelem? Vagy a tompító betegség? Vagy ekkor már a gyakorlati megtapasztalás hiánya? Mert a „visszalátogatás” az iskolába, magamról tudom, jobbára csak felszínt és kirakatot mutat. A *Sajkódi estékből* idézek: „Az ember azzal, hogy él, átmege az életkorok tájain... utazik. Az utazásban az a szép, hogy a figyelmünk, amíg úton vagyunk, élesebb, mint máskor.” Talán ez a figyelem tompult el a hatvanas években: talán a szem lett hályogos, talán az ablakot deszkázták be – ma már ki tudja? Ó, aki korábban sose esett áldozatul az illúzióknak, azt mondja: „Az értelmiségi társadalom mind közelebb kerül a megvalósuláshoz.” A *Füredi beszéd* (1964) túlzott optimizmusához azonban – ellentmondásként – a veszély felismerése is csatlakozik: „Európának nincs népe, melyet ily rég fenyegetne, s egyre jobban a szétszóródás, a jellegvesztés, s elmerülés veszélye...” Ne tízegynéhány millió magyarul beszélő tömeg legyünk, hanem felemelt fejű nemzet! Amit akart, amiben hitt, halálig nem torzult benne. Amit álmaiból megvalósultnak vélt: az volt a tévedése. De ki közülünk makulátlan? Ki merészeli a válogatott gondolatokat is elvetni?

Míntha jelenünk el- és áthúzódo tanterv-vitáihoz, az agyontárgyalt, agyoncsócsált Nemzeti Tantervhez szólna Németh László, még 1939-ben, a *Magyar felsőbboktatásban*. Úgy véli, a közömbös szakokban lehet minősítő *csak* a szaktudás – az önismeret és világnézet szakjai azonban nem közömbösek. 1968-ban, Debrecenben is határozott véleménye van arról, *Mit tehet egy magyar tanár?* „A magyar irodalom régen is elsősorban a magyar tanárok öröksége volt” – mondja. Nem bújhat ki az irodalmat tanító tanár az alól, hogy a magyar irodalomban a „nemzetragasztó enyvet” föl ne fedezze – föl ne fedeztesse. A világirodalom teljesítményeit pedig aszerint mérje, hogy az egyetemes világfeladat részmegoldásait mennyiben kereste – ne a pusztító sznobizmust támogassa. Legyen önértetünk saját irodalmunk dolgában s legyen mértékünk, ha a világirodalom értékeit nézzük. „Világnézetnélküli tanár” – fából vaskariká, teszem hozzá jómagam. S ez még az ún. reáltárgyak tanítóira is érvényes. A tanárból egyszerűen kitetszik – ha közel áll tanítványaihoz és azok kérdéssel tisztelik meg – mit gondol az emberről, a világról, a jelenről és jövőről, születésről-halálról. Ez adja hitelét és nem a rezignált vagy éppen cinikus vállvonogatás, nem az óvatoss-félnék „ugyan ki tudhatja?”. Nem az a baj, ha van ilyen-olyan szilárd képünk a létezés miért-jéről és hogyan-járól, hanem az a tilos, hogy ezzel *kényszerítsük* a fiatal, formálódó embert a magunk igazságaira. Hadd lássanak többféle mintát: amiből *szabad* – már a saját meggyőződés alapján – választaniuk, de egyik sem *kötelező*. Irodalomtanításunk sokat hidegedett – mintegy a valóban cukros pátosz ellenhatásaként. Az érzelmi frázisok kora lejárt, de most meg túl sokat bíz a tananyag az értelemre, az eszközök legaprólékosabb, olykor tudálékos vizsgálatára – s kevesebbet az élményre. Az „értelemig” briliánsan szétszedünk mindent és újraszerkesztjük – csak az a József Attila-i „tovább”, az veszik el a nagy igyekezetben. A sikeresen megoldott tesztlapok azt ugyan mutatják, *mennyi* az ismeret, a tényanyag, de azt már nem, mit tud ezzel kezdeni – magában újratereztve – a személyes lélek. A jó magyar tanárnak tudnia kell: saját ízlését sem elnyomnia, sem csálhatatlan dogmaként erőltetnie nem tanácsos. Írókat-műveket ajánlatos egyediségükben megvizsgálni: ki-miben volt *saját alkata* szerint kiváló. „Megkülönböztetni, *aztán* összekötni” – ahogy Goethe írta – s ami nem fér az előregyártott skatulyákba, azt nem csakazértis belegyömöszölni vagy a szemébe dobni.

Németh László a tanári munkát, a tanári hatást magasan értékelte – sokszor író-sága rovására is. A *Füredi beszédből* idézek: „...mert mi, írók, akármilyen önzetlennek látszunk, mindig a Perselyre, az ún. halhatatlanságunkra kacsintunk, melybe mint fillé-

reket vagy hatosokat rakjuk a munkánkat, hogy aztán az Idő végül is feltörje s elvesz-
tegesse őket. A jó tanárnak azonban eleve le kell mondania, hogy más jutalma is le-
gyen, mint a munkája... mert hisz ki mérhetné le s nyugtázhatná azt a tizedmilliméter-
vagy mikronnyit, amivel egy-egy tanári élet emeli meg a nemzeti műveltség szintjét.”
Alázatos szavak. S nem udvariasság, hanem póztalan őszinteség, amit a *Sajkódi estékben*
erről hirdtet: „...egy jó középfokon tanító tanár nyoma az életben, ha láthatatlan is,
nem okvetlen kisebb, mint egy »középfokú« íróé...” *Csak* tanárnak lenni, s ebben a fel-
adatban maradni meg boldognak – Németh László vágyvilágát meg-megkísérti. De
a „nem-középfokon”-tanítás szándéka műveiben is uralkodik. Amit és amire tanítani
akart, ott van – irodalmi rangon regényeiben, drámáiban is. Nemigen lehet – és nem is
kell – a gondolkodó, a gyakorlatban építkező, és az íróként felszentelt Németh Lászlót
darabokra szeletelni. Volt közöttünk egy ember, aki az egész életét remekművekkel
írta tele, s mégis azt vallotta, ha kortársai az irodalom pangására panaszkodtak: „Most
az emberbőrbe kötött remekművek kora következik.” *Most*. S a végtelen létidőben ez
lehet a holnap, a holnapután, az elkövetkező ezerév. S ilyen távlatban – de csakis ilyen
távlatban – a jóslat majd talán egyszer beválik.

BAKA ISTVÁN ÉS ANNUS JÓZSEF